

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Habsburgskt identitetsarbete

Fredrik Lindström, *Empire and Identity. Biographies of Austrian Identity in an Age of Imperial Dissolution*, Diss, Historiska institutionen, Lunds universitet, Lund 2002. 391 s.

På morgonen den 6 mars 1914 samlades medlemmarna i subkommittéerna I och IV i den Kejsarliga kommissionen för administrativ reform i Wien. Kommissionens ordförande Erwin von Schwarzenau befann sig tydligen i en filosofisk sinesstämning, för han inledde förhandlingarna på följande sätt:

Vi vill reformera vår förvaltning. Då frågar jag först och främst: Vad är den inre förvaltningen? Den inre förvaltningen är ingenting annat än förverkligandet av ett bestämt statsändamål. Om jag så frågar vidare om den österrikiska statens ändamål eller syfte, ja då står jag redan inför en gåta.

Just denna gåta, och några intellektuella och politiska förgrundsgestalters olika försök att lösa den, utgör forskningsobjekten i Fredrik Lindströms avhandling *Empire and Identity*. Titeln lyder alltså inte "The Identity of an Empire", eller "The Identity of the Habsburg Empire". Arbetet handlar nämligen om identitet på flera nivåer, såväl kollektiv som individuell; om *relationen* mellan en politisk entitet och människors berättelser om sig själva och sin egen tillhörighet. En grundläggande problematik framskyntar redan i undertiteln "Biographies of Austrian Identity in an Age of Imperial Dissolution". Själva begreppet "Österrike" visar sig nämligen vara mångtydigt i flera led.

Varför skriva en avhandling på fyrahundra sidor om identitetsproblem i en statsbildning som gick under för närmare nittio år sedan? Är inte det här en konstruerad och i dålig mening akademisk problemställning?

Inte alls. De problem som Fredrik Lindström tar upp är högst aktuella och mycket närvarande i den nutida europeiska integrationsprocessen och dess olika motrörelser. Konflikterna kring det gamla österrikiska kejsardömets statsidé och identitet och dess efterföljarstaters relationer tänkte ju en världsbrand som pågick mellan 1914 och 1945 – andra världskriget måste ju ses som en konsekvens av första världskrigets utfall.

Lindström har för sin avhandling valt en originell men välfungerande form som anspelar på den litterära och musikedramatiska gestaltningen av Habsburgstatens identitetsproblem. Läsaren får vara med om ett drama i tre akter, liksom i en känd opera av Richard Strauss och Hugo von Hofmannsthal, *Rosenkavaljeren*. Det hela inleds med en uvertyr, och det är en uvertyr av den typ som presenterar teman från de följande akterna och ger oss förningar om kombinationsmög-

ligheterna, ett slags förförståelse. Varje akt har en huvudaktör som frikostigt får komma till tals i flera olika uttrycksformer: politiska tal, vetenskapliga arbeten, brev, tidningsartiklar, diktverk, protokollförda kommittémötesreplikor etcetera. Men akterna är också upplagda som duetter, dialoger – solisten interfolieras och ackompanjeras av en följeslagare eller diskussionspartner.

Till sist träder alla protagonisterna in på scenen i en konklusion, en grand final som i polyfon form summerar diskussionen och konfrontationerna i det komplicerade skådespelet.

De tre huvudpersonerna representerar tre olika infallsvinklar till det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets politiska problem i Habsburgstaten. I del I får vi möta *Ernest von Koerber*, politiker men framförallt ämbetsman, ministerpresident först 1900–1904, sedan alldeles i slutfasen av imperiets dödsryckningar, på hösten 1916. von Koerber sekunderas av historikern, journalisten och publicisten *Heinrich Friedjung*, en ganska typisk Wien-intellektuell från perioden.

Del II för oss in i den estetiska sfären. Centralfiguren här är diktaren och kulturpolitikern *Hugo von Hofmannsthal*, vars hållning till den österrikiska identiteten bland annat belyses genom hans interaktion med vännen och uttolkaren *Leopold von Andrian*, som var diplomat och författare.

I del III, slutligen, framträder juristen, historikern och politikern *Josef Redlich* i helfigur. Hans partner på Lindströms identitetspolitiska scen är *Karl Renner*, den kände socialdemokratiska nationalitetsteoretikern och politikern, av många uppfattad som ett slags grundgestalt för den moderna österrikiska republiken.

Vad är då *syftet* med denna avhandling? Identitetskrisen i habsburgstaten brukar ses som ett ovanligt komplicerat exempel på de våndor som 1800-talets force-rade moderniseringsprocess innebar överallt i Europa. Forskningen kring nationaliseringen och demokratiseringen, dessa moderniseringens tvillingdöttrar, har strävat efter att formulera allmängiltiga teorier: detta är nationalism, så uppstår den, så fungerar den, och så vidare. Men sådana teoribildningar, menar Lindström, kan också bli olyckligt homogeniserande begreppsapparater, som riskerar att dölja de mångfaldiga variationerna i responsen på moderniseringen. Processen bör också studeras i det *motsatta* perspektivet, vilket innebär en granskning av hur ett visst specifikt samhälle, med sina institutioner och sin kultur, genomför moderniseringen, och hur de responser som framtvings av moderniseringsprocessen formas av de speciella historiska erfarenheterna i detta samhälle.

I Habsburgväldet visade sig nationaliseringsprocessen vara särskilt komplicerad. På en nivå kan man tala om att den tog formen av en intensiv tävlan mellan olika nationella projekt som kämpade om samma befolkning. Många av dessa projekt var nationalistiska i konventionell mening, vilket i den centraleuropeiska kontexten innebar att de arbetade med särskiljande och ömsesidigt uteslutande definitioner av folket. Även om de i flertalet fall inte var öppet separatistiska ten-

derade dessa rörelser att negera imperiets gamla politiska strukturer. Men det fanns också politiska projekt som syftade till modernisering av just dessa strukturer för att den gamla kejsarstaten skulle kunna klara övergången till moderniteten, vilket ju många andra monarkier i Europa hade lyckats göra.

Lindström vill alltså analysera det sena Habsburgväldets identitetskris och de projekt som strävade efter att finna lösningar på denna. Hans undersökning bygger på de *berättelser* om den österrikiska identiteten som formulerades av de tre huvudprotagonisterna och deras respektive sekundanter. Vi får följa deras långvariga arbete med den österrikiska statsidéns gåta, och detta arbete sätts hela tiden i relation till deras verksamhet inom samhällsliv, vetenskap och politik.

Det sena Habsburgväldets politiska förhållanden, liksom dess kulturhistoria, är tämligen omskrivna problemkomplex, och man kunde kanske därför vänta sig att Lindström skulle ha nöjt sig med en genomgång av denna omfattande litteratur. Men icke så. Han dyker djupt ned i primärmaterialet i arkiven i Wien. Källförteckningen redovisar ett stort antal *Nachlässe* och brevsamlingar. Han studerar också den samtida pressen. Han kan på detta sätt teckna en rikt schatterad, fascinerande bild av de komplicerade idéströmmarna och meningsskiftningarna. Som skandinavisk akademiker kan han närma sig materialet med andra motivationer och infallsvinklar än de österrikiska kollegorna, av vilka många är eller har varit involverade i den pågående kampen kring den österrikiska historien och identiteten.

Den konventionella bilden av Ernest von Koerber har präglats av Alexander Gerschenkron och Alfred Ableitinger. De ser båda Koerber som en närmast liberal modernisatör; Gerschenkron uppfattar hans verksamhet som ett slags ekonomiskt utvecklingsprogram, Ableitinger betonar Koerbers strävan efter konstitutionella reformer.

Lindström – som skärskådar Koerber i avhandlingens första del, som under rubriken *The Problem of the Austrian State* behandlar förvaltningsstruktur och administrativa system – menar att de ovannämnda författarna inte ger en fullständig och rättvisande bild av Koerber. Här tar han Heinrich Friedjung till hjälp; Friedjung, som under sin karriär som frilansande historiker och journalist otaliga gånger diskuterade Koerbers verksamhet och som också hade personlig kontakt med honom, kan ge en bild av politikern i hans egen tid och miljö.

Ernest von Koerber var född 1850, fadern var militär. Han var elev i Theresianum i Wien, Habsburgstatens elitskola, där han skrevs in vid nio års ålder. Efter att ha blivit juris doktor 1873 arbetade han sig upp inom den österrikiska förvaltningsapparaten; 1896 nådde han dess topp när han blev *Sektionschef* i inrikesministeriet. 1900 blev han utnämnd till ministerpresident, den högsta politiska posten i den österrikiska riksdelen. Hans regeringsperiod präglades av konflikter med Ungern som på ytan handlade om den ungerska arméns uniformer, kommandospråk och beväpning, men som givetvis avspeglade det ungerska

missnöjet med dubbelmonarkins ofullständiga jämlikhet. Tvisterna handlade också om vilken terminologi man skulle använda när dubbelmonarkin skrev under internationella fördrag. Utrikesministern Goluchowski hade låtit signera ett fördrag ”i Österrikes och Ungerns namn”, inte i ”Österrike-Ungerns namn”. Detta kunde Koerber inte acceptera, och till sist avgick han. Han deklarerade att han bara kunde företräda ”den stora österrikiska statsidén, som omfattar hela kejsardömet”.

Lindström anser att man måste förstå Koerber mer som en restauratör än som en modernisatör. Han ville visserligen reformera och liberalisera, men detta för att möjliggöra den josefinistiska förvaltnings- och ämbetsmannastatusens överlevnad som en övernationell struktur i en mångnationell och alltmer fragmenterad statsbildning. Och då kunde även en auktoritär monarkism mobiliseras. (Josefinismen är ämbetsmannatraditionen från den upplyste despoten Josef II:s dagar i slutet av 1700-talet, då den centraliserade och sekulariserade österrikiska förvaltningen skapades.)

Så till den andre huvudaktören i dramat *Kejsardöme och identitet*, Hugo von Hofmannsthal som behandlas i Del II, *The Problem of Austrian Culture*. Här kommer vi alltså in på en mer grundläggande nivå; kulturen är ju det symbolsystem och de förråd av berättelser med hjälp av vilka människor bygger föreställningar om gemenskap, om kollektiv identitet. Staten är en abstraktion, en institution med en administrativ apparat som förvaltar en föreställd gemenskaps intressen. Men det är kulturskapare som skapar den föreställda gemenskapen.

Hugo von Hofmannsthal var född i Wien 1874. Han började studera juridik, men övergick efter ett par år till humanistiska studier, som bättre motsvarade hans läggning och konstnärliga intressen. Han siktade först på en akademisk karriär, doktorerade 1899, men var aldrig riktigt helhjärtad i sina försök att etablera sig i akademien. Hans litterära genombrott kom 1903 med dramat *Elektra*. Under första världskriget lyckades Hofmannsthal genom att använda sina förbindelser undslippa militärtjänsten, men han ställde sig under de kejsrerliga fanorna på annat sätt, som ett slags hovpropagandist vid utrikesdepartementet. Han skrev patriotiska artiklar, höll föredrag, satte igång bokprojekt – han blev ett slags kejsrerlig beredskapspoet. Efter krigets slut arbetade han för att under de nya förhållandena bevara de kulturella värden som han såg som specifikt österrikiska. Hans kulturpolitiska engagemang vid grundandet av festspelen i Salzburg skall ses i detta sammanhang.

Hugo von Hofmannsthal är förvisso en förgrundsgestalt i det österrikiska kulturlivet under det tidiga 1900-talet och det behövs ingen utförligare motivering för att inkludera honom i ett arbete om Habsburgväldets upplösningsfas. Men Lindström menar att Hofmannsthals livslånga engagemang i det österrikiska identitetsarbetet har varit ofullständigt belyst, och att en del av hans ståndpunkter, särskilt efter 1918, har misstolkats på grund av den senare politiska utveck-

lingen. Lindström gör en skarpsynt läsning av ett urval av Hofmannsthals arbeten och ställer dessa i relation till hans politiska och kulturpolitiska aktiviteter. Operorna *Rosenkavaljeren* från 1911 och *Arabella* från 1929 blir centrala analysobjekt.

En viktig slutsats blir att Hofmannsthals intensiva sysslande med den österrikiska identiteten inte alls började 1914, utan i själva verket är ett genomgående tema i hela hans litterära karriär. Han kom efterhand att se det österrikiska som ett slags ”gränsidentitet” mellan tyskt och slaviskt. Längre hade han pendlat mellan den övergripande tyska kulturen och det särpräglade österrikiska, men egentligen inte ifrågasatt den tyska hegemonin i hela Centraleuropa. Nu tog han avstånd från det preussiska. Österrike förvaltade arvet från det tysk-romerska riket, med dess öppna kulturella kvaliteter. Det tyska måste öppna sig för det slaviska, så som hade skett inom den gamla tyskromerska aristokratin. Österrike borde vara ett elastiskt gränsland.

Med denna tolkning vill Lindström polemisera mot de skribenter som placerat Hofmannsthal i samma fälla som fascister och nazister. Visserligen idealiserade han det gamla riket, men han gjorde det därför att det för honom med sin kosmopolitism och andlighet symboliserade antitesen till nazismens barbari.

Efter att ha behandlat den österrikiska statens och den österrikiska kulturens problem kommer Lindström i del III till själva befolkningen och dennas etniska komplexitet. Och därmed får vi återvända till den kejsarliga kommission för administrativ reform vars ordförande jag citerade i början av min recension; där var Josef Redlich nämligen en framträdande medlem.

Redlich var född 1869 i Göding (tjeckiska Hodonin), en liten stad i södra Mähren, i en familj av industrialister och företagare. 1878 kom han till Wien för studera; han gick i Akademisches Gymnasium; senare studerade han juridik. Under 1890-talet koncentrerade sig Redlich som forskare på konstitutionell historia. Hans specialitet blev Englands konstitutionella och administrativa utveckling. Mellan 1906 och 1908 var han parlamentsledamot, av liberal tillhörighet, och han forskade samtidigt kring nyare österrikisk historia. 1911 blev han kallad till den administrativa reformkommissionen. Han kom under kejsardömets kaotiska final 1918 att ingå som finansminister i den sista imperiala regeringen. Efter första världskriget sysslade Redlich intensivt med historiska studier kring Habsburgväldet. Hans huvudarbete här är *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*.

Lindström påvisar hur Redlichs arbete med den lokala förvaltningens historia och dess relation till centralförvaltningen – liksom hans politiska engagemang – syftade till att hitta en lösning på det samtida Österrikes problem genom att identifiera problemens genes. Redlich ville skapa en demokratiskt legitimerad österrikisk stat genom att stärka det kommunala självstyret. Ländernivån i hans föreslagna system skulle främst ha lagstiftande uppgifter, medan själva adminis-

trationen skulle hanteras av valda tjänstemän på lägre nivå, i kommunerna. Sambandet mellan den självständiga lokala nivån och staten skulle utgöras av en ny mellannivå, där ett valt organ, en *Kreisvertretung*, skulle interagera med en övervakande statlig motpart, en *Kreisregierung*.

Demokratisering och decentralisering i liberal anda alltså, men Lindström visar tydligt hur närvarande den imperiala idén trots allt fortfarande var hos Redlich under hans tid i reformkommissionen. Det demokratiska kommunala självstyret skulle vara basen för en stat som sammanhölls av en stark *Staatswille*. Ett enhetligt, demokratiskt och mångnationellt Österrike var Redlichs vision omedelbart före 1914.

Resultaten av Lindströms undersökningar kan sägas vara av tre slag. För det första har han kunnat påvisa att imperieidén var närvarande i hög grad även i de liberala projekten för Österrikes modernisering under början av 1900-talet.

Den andra typen av resultat rör den individuella nivån, de enskilda protagonisternas utveckling under dramats gång. Den biografiska kontextualiseringen möjliggör, menar Lindström, att man kan se förloppen som mer sammanhängande och följdriktiga än vad som tidigare varit möjligt. Sedda i ljuset av den österrikiska utvecklingen, den österrikiska politiska verkligheten, reduceras en del av paradoxerna och sprången till synvillor som uppkommit genom ett alltför generellt europeiskt perspektiv.

Till sist gör Lindström några reflektioner beträffande den imperiala traditionens närvaro i det nutida österrikiska identitetsarbetet. Han ser en fortlevnad av Hofmannsthals-Andrians katolska barock-identitet i den föreställning om en österrikisk *Sonderweg* som främst representerats av Friedrich Heer. Österrike står för högre andliga värden, förkroppsligade i barockklostren, musiken och det allmänna estetiska raffinemanget. Detta Österrike kontrasteras mot det borgerligt-liberala Tyskland och den preussiska rationalismen. Denna ofta Habsburgvurmande tradition har kritiserats av bland andra Fritz Fellner för att ha en viss reaktionär och imperialistisk bismak. Polariteten i den aktuella diskussionen liknar i hög grad de ståndpunkter som en gång i början av 1900-talet intogs av von Andrian respektive Friedjung. Habsburg och aristokratisk andlighet mot tysk saklighet.

Lindströms avhandling är mycket välskriven och kännetecknas av en närmast virtuos behandling av ett stort och komplext stoff. Möjligen skulle man önska sig en utförligare teoretisk diskussion kring identitetsbegreppet, eftersom detta spelar en så central roll i framställningen. Något utförligare biografiska presentationer av de granskade gestalterna skulle också ha förtydligat bilden av deras politiska livsöden. Men detta är bara randanmärkingar: Lindströms arbete är välgörande fritt från teoretisk dogmatism och visar genom sin framgångsrika sammankoppling av historiska, samhällsvetenskapliga och estetiska aspekter att politiken är en kulturfråga, och att estetiken ofta är politisk. Berättelserna om

vem man är, om vad som utgör det gemensamma handlandets grund, måste vara centrala objekt för samhällsforskningen.

Anders Hammarlund*

* Fakultetsopponent